

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

TRIỆU QUỲNH NGA

HỆ THỐNG CHỦ ĐỀ
TRONG THƠ NÔM ĐƯỜNG LUẬT CỦA NGUYỄN KHUYẾN
(SO SÁNH VỚI *QUỐC ÂM THI TẬP* CỦA NGUYỄN TRÃI)

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ, VĂN HỌC
VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

THÁI NGUYÊN - 2018

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

TRIỆU QUỲNH NGA

HỆ THỐNG CHỦ ĐỀ
TRONG THƠ NÔM ĐƯỜNG LUẬT CỦA NGUYỄN KHUYẾN
(SO SÁNH VỚI *QUỐC ÂM THI TẬP* CỦA NGUYỄN TRÃI)

Ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 8.22.01.21

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ, VĂN HỌC
VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

Người hướng dẫn khoa học: PGS.TS. Dương Thu Hằng

THÁI NGUYÊN - 2018

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan công trình nghiên cứu: *“Hệ thống chủ đề trong thơ Nôm Đường luật của Nguyễn Khuyến (So sánh với Quốc âm thi tập của Nguyễn Trãi)”* dưới sự hướng dẫn của PGS.TS.Dương Thu Hằng là kết quả nghiên cứu của cá nhân tôi, kết quả nghiên cứu trong luận văn là trung thực và chưa được công bố.

Thái Nguyên, tháng 9 năm 2018

Tác giả luận văn

Triệu Quỳnh Nga

LỜI CẢM ƠN

Luận văn thạc sĩ chuyên ngành Văn học Việt Nam được hoàn thành tại Đại học Sư phạm Thái Nguyên. Có được luận văn này tôi xin chân thành bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới PGS.TS. Dương Thu Hằng - người đã trực tiếp hướng dẫn, dìu dắt, giúp đỡ tôi với những chỉ dẫn khoa học quý báu trong suốt quá trình triển khai, nghiên cứu và hoàn thành luận văn **“Hệ thống chủ đề trong thơ Nôm Đường luật của Nguyễn Khuyến (So sánh với Quốc âm thi tập của Nguyễn Trãi)”**.

Tôi xin chân thành cảm ơn Ban Giám hiệu, Khoa Ngữ Văn trường Đại học Sư Phạm - Đại học Thái Nguyên, cùng toàn thể các thầy cô giáo đã tham gia giảng dạy và hướng dẫn nghiên cứu khoa học cho tập thể lớp Cao học K24 - Văn học Việt Nam đã tạo điều kiện để tôi có cơ hội học tập và nghiên cứu khoa học.

Tôi xin gửi lời cảm ơn sâu sắc tới gia đình, bạn bè đã luôn động viên, ủng hộ, khuyến khích và tạo điều kiện cho tôi trong suốt thời gian học tập, nghiên cứu và thực hiện luận văn.

Tôi xin chân thành cảm ơn!.

Thái Nguyên, tháng 9 năm 2018

Tác giả luận văn

Triệu Quỳnh Nga

MỤC LỤC

Trang bìa phụ	
LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC.....	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử vấn đề.....	1
3. Mục đích nghiên cứu	8
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	8
5. Nhiệm vụ nghiên cứu.....	9
6. Phương pháp nghiên cứu	9
7. Bố cục của đề tài.....	10
8. Đóng góp của đề tài	10
NỘI DUNG	10
Chương 1. CƠ SỞ LÝ LUẬN VÀ THỰC TIỄN	11
1.1. Chủ đề và hệ thống chủ đề	11
1.1.1. Chủ đề	11
1.1.2. Hệ thống chủ đề	12
1.2. Điều kiện hình thành và quá trình phát triển thơ Nôm Đường luật trong lịch sử văn học Việt Nam	13
1.2.1. Điều kiện hình thành thơ Nôm Đường luật.....	13
1.2.2. Quá trình phát triển thơ Nôm Đường luật.....	16
1.3. Khái quát thơ Nôm Đường luật của Nguyễn Trãi và Nguyễn Khuyến	21
1.3.1. Những yếu tố chi phối đến chủ đề <i>Quốc âm thi tập</i> của Nguyễn Trãi	21
1.3.2. Những yếu tố chi phối đến chủ đề thơ Nôm Đường luật của Nguyễn Khuyến	22
* Tiểu kết chương 1:	25

Chương 2. NHỮNG CHỦ ĐỀ MANG TÍNH TRUYỀN THỐNG TRONG THƠ NÔM ĐƯỜNG LUẬT CỦA NGUYỄN KHUYẾN TRONG TƯƠNG QUAN VỚI <i>QUỐC ÂM THI TẬP</i> CỦA NGUYỄN TRÃI ...	27
2.1. Chủ đề thiên nhiên.....	27
2.1.1. Ngợi ca cảnh đẹp quê hương.....	27
2.1.2. Khắc họa bốn mùa xuân, hạ, thu, đông.....	42
2.2. Chủ đề ưu quốc ái dân	51
2.2.1. Khao khát phò đời giúp nước.....	52
2.2.2. Nỗi buồn đau bất lực trước thời cuộc.....	55
2.2.3. Tấm lòng kiên trung	61
* Tiểu kết chương 2:	66
Chương 3. NHỮNG CHỦ ĐỀ MANG TÍNH THỜI ĐẠI TRONG THƠ NÔM ĐƯỜNG LUẬT CỦA NGUYỄN KHUYẾN TRONG TƯƠNG QUAN VỚI <i>QUỐC ÂM THI TẬP</i> CỦA NGUYỄN TRÃI	68
3.1. Chủ đề con người đời thường	68
3.1.1. Con người trần thế trong <i>Quốc âm thi tập</i>	68
3.1.2. Con người đời thường trong thơ Nguyễn Khuyến.....	74
3.2. Chủ đề phản ánh xã hội thực dân nửa phong kiến.....	82
3.2.1. Lên án đời sống văn hóa - xã hội thực dân nửa phong kiến	82
3.2.2. Đá kích hình ảnh con người mới trong xã hội thực dân nửa phong kiến	85
* Tiểu kết chương 3:	91
KẾT LUẬN.....	93
TÀI LIỆU THAM KHẢO	95

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Văn học trung đại Việt Nam ra đời muộn và chịu ảnh hưởng của văn học Trung Quốc. Tuy nhiên, với ý thức dân tộc các tác giả trung đại luôn cố gắng thoát li, không ngừng Việt hóa, sáng tạo. Vì vậy, có nhiều thể loại văn học tuy có nguồn gốc ngoại lai nhưng mang đậm hồn cốt của dân tộc. Thơ Nôm Đường luật là một thể loại tiêu biểu cho hiện tượng này.

Thơ Nôm Đường luật trên cơ sở kế thừa, tiếp biến thơ chữ Hán Đường luật đã có những khám phá, tìm tòi trên cả phương diện nội dung và nghệ thuật để khẳng định bản sắc văn hóa dân tộc. Quá trình phát triển từ mạch nguồn thơ chữ Nôm với *Quốc âm thi tập* của Nguyễn Trãi - đã mở ra một hướng đi mới cho nền thi ca dân tộc, cho đến Nguyễn Khuyến đại diện tiêu biểu của thơ Nôm Đường luật thế kỉ XIX, thơ Nôm Đường luật đã ngày càng khẳng định được sức sống của nó.

Ngoài ra, các tác phẩm thơ văn của Nguyễn Khuyến và Nguyễn Trãi đã và đang được giảng dạy trong nhà trường các cấp. Nghiên cứu đề tài này là việc làm hữu ích để trau rèn kỹ năng nghiên cứu khoa học và giúp cho việc giảng dạy và học tập đạt kết quả cao hơn.

Xuất phát từ những lí do trên, chúng tôi chọn nghiên cứu đề tài: ***“Hệ thống chủ đề trong thơ Nôm Đường luật của Nguyễn Khuyến (So sánh với Quốc âm thi tập của Nguyễn Trãi)”*** với mong muốn có được cái nhìn cụ thể, hữu ích về những đóng góp về chủ đề của Tam Nguyên Yên Đổ cho nền văn học Việt Nam nói chung, thể loại thơ Nôm Đường luật nói riêng trong tương quan so sánh với *Quốc âm thi tập* của Nguyễn Trãi.

2. Lịch sử vấn đề

Hệ thống chủ đề trong thơ Nôm Đường luật rất phong phú và đa dạng. Thơ Nôm Đường luật đề cập đến những vấn đề lớn của lịch sử, của thời đại, đất nước, con người, đồng thời cũng phản ánh những khía cạnh phức tạp của cuộc sống, trong tư duy, cảm xúc, có khi rất thâm kín, riêng tư của mỗi cuộc đời, từng số phận. Xuất phát từ đối tượng, phạm vi phản ánh, khả năng chiếm lĩnh trên các bình diện cuộc sống xã hội và thế giới tâm hồn con người, có thể phân chia thành những

hệ thống chủ đề chính: chủ đề thiên nhiên, chủ đề phản ánh cuộc sống, tâm sự của tác giả, chủ đề lịch sử, xã hội, đất nước, con người.

Hệ thống chủ đề trong thơ Nôm Đường luật mang tính lịch sử. Trong tiến trình phát triển của hệ thống chủ đề thơ Nôm Đường luật từ thế kỷ XV đến đầu thế kỷ XVIII nổi bật là những chủ đề gắn với cuộc sống, những tâm sự của tác giả, dựa trên quan điểm, lý tưởng, phẩm chất của kẻ sĩ, đó là lý tưởng “ái ưu”, “trung hiếu”, như cốt cách người quân tử, trách nhiệm với mình quân, lương thân... Những chủ đề này thường hướng tới mục đích giáo dục như tu dưỡng phẩm chất, triết lý nhân sinh, răn dạy đạo lý, nhân nghĩa... Thời kỳ từ cuối thế kỷ XVIII - cuối thế kỷ XIX nổi bật là những chủ đề phản ánh cuộc sống xã hội, đất nước, con người như số phận người phụ nữ, tình yêu lứa đôi, khát vọng giải phóng của con người thời đại... Những chủ đề này đã hướng nhiều tới mục đích phản ánh cuộc sống, quyền lợi của con người. Chủ đề với mục đích chính nhằm giáo dục qua những lời “tự thuật”, “ngôn chí”, qua những vãn thơ triết lý và giáo huấn, thơ Nôm Đường luật đã có bước chuyển mình hướng tới mục đích phản ánh cuộc sống xã hội, thời đại và số phận con người. Sự biến đổi này đã giúp thơ Nôm Đường luật mở rộng phạm vi, đối tượng phản ánh của thể loại.

Chủ đề thơ Nôm Đường luật phản ánh khuynh hướng cảm hứng sáng tạo nghệ thuật. Trong thơ Nôm Đường luật, cảm hứng dân tộc và dân chủ là cảm hứng chủ đạo. Tuy vậy, ở mỗi thời kỳ lịch sử cảm hứng dân tộc, dân chủ có vai trò khác nhau.

Trong các tác giả thơ Nôm, Nguyễn Trãi được mệnh danh là người giữ vị trí “khai sơn phá thạch” của việc Việt hóa hệ thống chủ đề của nền văn học dân tộc. Với sự xuất hiện của văn bản viết tay *Quốc âm thi tập* thì tập đại thành thơ Nôm này đã trở thành “*tác phẩm mở đầu cho nền văn học cổ điển Việt Nam*”(Xuân Diệu). Trên thực tế lịch sử văn học Việt Nam có một thể loại mới - thơ Nôm Đường luật. Nguyễn Trãi luôn có ý thức trên con đường tìm tòi thể loại dân tộc ít nhiều thoát li Đường luật. Trong cuốn *Thơ Nôm Đường luật*, tác giả Lã Nhâm Thìn đã phân tích khá chi tiết về chủ đề thiên nhiên trong thơ Nôm Nguyễn Trãi và chỉ ra phong cách bình dị, đậm tính dân tộc trong thơ thiên nhiên Nguyễn Trãi, với sự xuất hiện của những hình ảnh thiên nhiên đời thường *mùng toi, muống, mùng...* Nhà nghiên cứu Lã Nhâm Thìn

đánh giá rất cao thơ thiên nhiên trong *Quốc âm thi tập* của Nguyễn Trãi “*Những bức tranh thiên nhiên của Nguyễn Trãi phong phú và nhiều tới mức phòng tranh thiên nhiên không đủ chỗ trưng bày, nhà thơ đã phải treo sang cả những phòng tranh dành cho mảng đề tài khác*” [52, tr. 57]. Qua đó, có thể thấy thiên nhiên là tình yêu rộng lớn của Nguyễn Trãi.

Theo tác giả Hoài Thanh, Nguyễn Trãi đa phần sống trong cảnh đời không thuận, và “*phần lớn thơ Nôm Nguyễn Trãi đã được viết ra trong những cảnh đời như thế. Hình như lúc này, nhà thơ thấy cần hơn lúc khác một cách nói, một giọng nói tâm tình. Ta được gặp lại ở đây vẫn con người ấy, một con người rất đẹp, mà gần gũi hơn, thân mật hơn*” [44, tr. 689]. Tuy vậy, dù viết về cảnh đời như thế nào thì Nguyễn Trãi vẫn hiện lên với cách sống “*giản dị, sống thanh thoi giữa non xanh cảnh vắng ở Côn Sơn*” và ẩn chứa trong tác giả giữa cảnh sống thanh vắng đó là “*tấm lòng ưu ái không nguôi*” với cuộc sống của người dân, với vận mệnh của đất nước. Nguyễn Trãi là một người nghị lực, bản lĩnh và quan trọng hơn cả là tấm lòng hết mực yêu nước, thương dân, ông đã vững tâm vượt qua tất cả biến cố cá nhân và xã hội để giữ tiết tháo, sống cương trực. Qua tìm hiểu và nghiên cứu Hoài Thanh đã khái quát con người Nguyễn Trãi qua *Quốc âm thi tập* là con người có “*ý thức trách nhiệm đối với dân, với nước. Ý thức ấy đã ra đời từ rất sớm, đã lớn mạnh không ngừng, đã bền bỉ gắn với mọi suy nghĩ và hoạt động của ông cho đến ngày tắt thở*” [44, tr. 708].

Còn với Xuân Diệu, ông đã dành nhiều sự quan tâm, đề cao tới mảng thơ về thiên nhiên tươi đẹp của Nguyễn Trãi: “*trong thơ Việt Nam ta, chưa có ai viết những vần thơ về thiên nhiên hay như Nguyễn Trãi*” [44, tr. 666]. Để tăng sự thuyết phục cho người đọc Xuân Diệu đã đưa ra lí lẽ “*Úc Trai có cái đẹp thường trực ở trong tâm hồn, có cái đẹp là bản chất của tâm hồn, cho nên gặp cái đẹp trong vũ trụ thì tương ứng ngay, thốt ra thơ đẹp...*” [44, tr. 609].

Hay như tác giả Đặng Thanh Lê qua Nguyễn Trãi và đề tài thiên nhiên trong dòng văn học yêu nước Việt Nam [44] đã khẳng định có một đề tài thiên nhiên trong thơ Nguyễn Trãi. Theo Đặng Thanh Lê “*những cảnh vật nhỏ bé, bình dị vẫn thường giấu mình trong cuộc sống hàng ngày như: nắng chiều, mây sớm, đậu cây, bờ cỏ... Nhân vật trữ tình ở đây trở thành chủ đề cảm thụ, chiếm lĩnh vẻ đẹp của thiên nhiên*

từ góc độ một con người hòa mình vào với xứ sở quê hương, với nơi sinh trưởng” [44, tr. 693]. Chính điều này đã làm cho “*đề tài thiên nhiên của Nguyễn Trãi có phần nào thoát li nguồn thi hứng như sách vở với những tiêu ngư canh mục, phong hoa tuyết nguyệt, xuân lan thu cúc... đã bị công thức hóa, ước lệ hóa để hướng dẫn những đề tài, hình tượng thiên nhiên chân thực, sinh động, gần gũi với tâm hồn dân tộc, tạo nên những bức tranh thiên nhiên đầy chất thơ và chất thực nói trên*” [44, tr. 695].

Trong bài viết “*Tư tưởng của Nguyễn Trãi*”, Nguyễn Thiên Thụ đã khẳng định “*Nguyễn Trãi luôn hướng đến bốn phận thiêng liêng đối với gia đình và tổ quốc. Khi ra làm quan, khi về ở ẩn lúc nào Nguyễn Trãi cũng tâm niệm đến hai chữ trung hiếu*” [40, tr. 155].

Nhà phê bình Hoài Thanh trong bài viết “*Một vài nét về con người Nguyễn Trãi qua thơ Nôm*” đã chỉ ra quan niệm của Nguyễn Trãi vì “*một tấm lòng son*” mà “*Ông không chịu bỏ cuộc, ông kiên trì bám trụ. Ông giữ vững khí tiết, giữ vững lòng ưu ái, giữ vững niềm tin và mặc dù chịu đủ điều tủi cực vẫn nhân hậu với người, chan hòa với cảnh, vẫn luôn luôn bình tĩnh ung dung*” [44, tr. 717].

Trên phương diện lịch sử, giáo sư Lê Trí Viễn đã đánh giá khách quan tư tưởng, con người Nguyễn Trãi. Trong bài viết “*Nguyễn Trãi, nhìn từ phía Lý - Trần*”, giáo sư nhận định về cách ứng xử của Nguyễn Trãi tạo nên “*phong cách sống: vừa làm việc hết mình cho dân cho nước, nhưng lòng bao giờ cũng sạch, nhẹ như kẻ xuất gia, không hề nặng danh lợi của kiếp trần, mà cũng vừa biết sống lành mạnh vui tươi giữa cuộc sống nông thôn lao động, với mọi cảnh vật thiên nhiên*” [66, tr. 65].

Nhà nghiên cứu Trần Đình Hượu dưới góc nhìn văn hóa trong bài viết “*Nguyễn Trãi và Nho giáo*” cũng đề cập tới những vấn đề về cách ứng xử của con người ở phận vị của Nguyễn Trãi. Với bốn phận của một bề tôi “*Suốt đời Nguyễn Trãi làm việc với tinh thần nhập thế có trách nhiệm, luôn để ý đến nhân dân, lo trước điều lo của thiên hạ*” [44, tr. 99]. Còn với vai trò một người cha, ông hết mực yêu thương, răn dạy con cái “*Ông khuyên không nên sợ nghèo, không nên tham lợi, tham giàu, ... quý hơn của cải là đạo đức, ... cũng cần phải có học, có nghề và có tài*” [44, tr. 103]. Ông “*khuyến anh em nên yêu thương nhau*”, “*hiếu với cha, trung với vua nhưng không phải tinh thần quân quân, thần thần, phụ phụ, tử tử như của Nho giáo*